

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд на редовен докторант **Теодора Красимирова Георгиева** към Кирило-Методиевския научен център при Българската академия на науките за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, докторска програма Теория и история на литературата (Кирилометодиевистика) на тема „**Икономическото развитие на българските земи според кирилските паметници през XIII – XIV век**“ с научен ръководител проф. дин Димо Чешмеджиев

От доц. д-р Ангел Николов, СУ „Св. Климент Охридски“,
Исторически факултет, катедра „История на България“

Дисертацията на Теодора Георгиева „Икономическото развитие на българските земи според кирилските паметници през XIII – XIV век“ представлява един оригинален поглед към българското стопанство от епохата на Второто българско царство през призмата на домашните кирилски извори – една тематика, която несъмнено представлява значим научен интерес, а дава и относително широки възможности за нов синтез и обобщения въз основа на редица писмени извори и археологически паметници, станали известни на изследователите през последните десетилетия.

Основният текст на дисертацията се състои от увод, четири глави, заключение и списък на използвана литература, с общ обем 301 страници. Следва приложение, което включва Речник на стопански термини в кирилски паметници (25 страници), снимки на изображения от миниатюри и стенописи (7 страници) и графики (1 страница). Общийят обем на дисертационния труд е 334 страници.

В краткото въведение (с. 5-18) Теодора Георгиева е представила и аргументирала предмета и обекта, както и целите и задачите на своето изследване, с основен акцент: „въз основа на сведенията в старобългарските паметници да се представят различните аспекти от стопанското развитие на т.нар. Второ българско царство: юридически и институционални рамки, фискални механизми, аграрна дейност, занаятчийско производство и търговия“ (с. 5). Като оставям на страна въпроса необходим ли е в нашата историография да се следва подхода на някои чужди изследователи, които в заглавията на свои публикации маниерно засвидетелстват пренебрежението си към имперския статут и историческата приемственост на Търновското царство¹, смятам, че тук (както и по-надолу, на с. 6-7) добре е формулиран широкият спектър на осъществените в дисертацията проучвания, което е предопределило и сложната калейдоскопична структура на труда в неговата цялост (сравни с. 16-17). Друга интересна насока на изследване според

¹ Типичен пример за тази тенденция е известната статия на Р. Л. Улф: Wolff, R. L. The ‘Second Bulgarian Empire’. Its Origin and History to 1204. – *Speculum*, Vol. 24, 1949, No. 2, 167-206. В наши дни дори се стигна дотам американският историк Джон Фрийд да определя цар Петър като „владетел на влашко-българската конфедерация“: Freed, J. Frederick Barbarossa: The Prince and the Myth. New Haven, 2016, 492. Интересно е, че различен подход при обозначаването на възстановеното Българско царство напоследък демонстрира румънският изследовател Александру Маджару, който системно използва без кавички понятието „Second Bulgarian Empire“ (оставям на страна въпроса какво разбиране влага в него): Madgearu, A. The Asanids. The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185–1280). Leiden – Boston, MA, 2017.

наблюденията на Теодора Георгиева е да се „проследи по какъв начин икономическата информация от кирилските паметници се съотнася с тази от чуждите свидетелства и по този начин да се потърси, от една страна, външното влияние, а от друга – да се открии специфичното в развоя на късносредновековното българско стопанство и да се очертае неговото място в глобалната икономическа конюнктура през XIII – XIV в.“ (с. 6). Специално място във въведението е отделено на жанровата характеристики на привлечените старобългарски паметници², представена е изворовата база и е направен обзор на основните проучвания в историографията.

Глава I (с. 18-83) е посветена на правно-политически рамки на българската икономика през XIII–XIV в., със специален акцент върху дарствените грамоти на българските царе от тази епоха. Закономерно тук са разгледани въпросите за:

- държавата като фактор в стопанското развитие (в частност, владетелската институция и границите на царската власт в контекста на заимстваното от византийския модел);
- фискът и фискалната администрация;
- правната регламентация на собствеността във всичките ѝ измерения, вкл. данъчните облекчения и имунитетните права, които имат структуроопределящо значение в областта на социално-икономическите отношения.

Интересна е тезата на докторантката, че през разглеждания период „се забелязва една всеобща децентрализация“, като „политиката на раздаване на имунитетни права, за която свидетелстват грамотите, водела до икономическа децентрализация“ (с. 78, сравни и с. 30). Тук бих искал да попитам Теодора Георгиева дали следва да разглеждаме като проява на „икономическа децентрализация“ и добре известните тенденции към политически сепаратизъм в различни краища на българските земи през разглежданата епоха, които могат да намерят обяснение в локални дадености (например по-трайно или по-мимолетно издигане на местен властови център в ущърб на Търново), стечение на обстоятелства (напр. загуба на голяма битка или война), преплитане на интереси в хода на борбата за надмошение и пр.? Също така си мисля, в контекста на идеята за „икономическата децентрализация“, че не бива да преувеличаваме възможностите на владетеля едва ли не напълно свободно да се разпорежда със земи и други недвижими имоти (с. 31), тъй като с голяма част от дарствените си актове той всъщност не се отказва от нищо свое, а просто препотвърждава стари или пък за пръв път утвърждава права и привилегии, възникнали насърко и не по негова собствена воля (а значи просто приема едно заварено положение) с основната цел да демонстрира своята върховна (но често пъти и твърде мимолетна) юрисдикция над „благодарния“ бенефициент? Що се отнася до въпросите на сепаратизма, било добре по-нататък докторантката да привлече в своите изследвания и книгата на Георги Николов „Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възстановеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)“ (София, 2011).

В гл. II (с. 84-166) е представена аграрната икономика на Средновековна България според кирилските паметници. И тук Теодора Георгиева демонстрира своя оригинален подход, който съчетава в една комплексна картина данните на кирилските текстове въз

² При бъдещо публикуване на дисертацията като книга бих препоръчал тук да се привлече студията на В. Гюзелев „Домашните извори за историята на средновековна България (Класификация, опит за характеристика и основни издания)“, публикувана в неговата книга „Средновековна България в светлината на нови извори“ (София, 1981), която без съмнение е известна на Теодора Георгиева.

основа на комплексен анализ върху географските и климатичните условия, които задават една всеобхватна рамка на селския живот, подчинен в не малка степен на ритъма на природата и на необходимостта от една постоянна борба за оцеляване в рамките на екстензивния икономически модел (вж. с. 83, 115, 273)³, характерен за средновековната епоха. Коментирани са не само въпросите за организацията на селските поселения, формите на организация и технологиите на селскостопанско производство на ниво конкретни дейности, поминъци и отрасли, но и такива проблеми като природните бедствия, реколтата, страховете от глад. Обърнато е внимание и на отражението на демографските процеси в българските средновековни текстове, като основателно се акцентира върху „взаимовръзката между типа икономика и демографските колебания, миграционните процеси и разпространението на епидемии“ (с. 115).

Гл. III (с. 167-216) под заглавие „Занаятчийското производство според старобългарски, византийски и западноевропейски текстове“ представлява серия от тематично обвързани очерци върху града и неговата икономика, в основата на която лежи занаятчийското производство в цялото многообразие на неговите проявления: металообработване (златарство и ковачество), строителна дейност, предачество, тъкачество, шивачество и обущарство, керамично производство, стъкло- и дървообработване. Въз основа на занаятчийската специализация са очертани специфичните групи население. При бъдещо публикуване на дисертационния труд могат да се направят някои допълнения и уточнения, като например: на с. 189-190 следва да се отчете книгата на Константин Тотев „Златни пръстени-печати от времето на Второто българско царство 1185-1396“ (Велико Търново, 2010); на с. 205, където могат да се отчетат публикациите и защитеният преди две години дисертационен труд на Георги Сенгалевич по въпроса за луксозната търновска сграфито керамика с подглазурни царски, патриаршески и др. монограми⁴; относно производството, вноса и циркулацията на нападателно и защитно въоръжение би било добре да се имат предвид многобройните публикации на Деян Рабовянов (самостоятелни или в съавторство с други колеги).⁵

Гл. IV (с. 217-271) е озаглавена „Обмяна, търговия и пазари по българските земи през XIII–XIV в. според кирилските паметници“. В нея последователно са разгледани: представата за търговеца у средновековния българин; държавните данъци и такси, свързани с търговската дейност; различни аспекти на вътрешната търговия (тържищата и панаирите, ролята на евреите като лихвари и търговски посредници). Най-голямо внимание е отделено на по-добре документираната външна търговия (сухопътна – с

³ „Главната насоченост на стопанската активност била към аграрния сектор. Неведнъж в настоящето изследване беше отбелязано, че именно това е същината на средновековната българска икономика. Самото стопанство може да се определи като екстензивен тип с преимуществено развитие на първичния, наричан още добивен сектор“ (с. 124).

⁴ Вж. например: Sengalevich, G. The Bulgarian group of sgraffito ceramics with underglaze monograms: characteristics and problems. – Contributions to the Bulgarian Archeology | Приноси към българската археология, 10, 2020, 185-208 <https://www.publications.naim.bg/index.php/CBA/article/view/261> (Accessed: 29 August 2023; Сенгалевич, Г. Средновековна сграфито керамика с монограми и други подглазурни съкращения от българските земи. Автореферат на дисертация за придобиване на образователната и научна степен "доктор". София, 2021.

⁵ Тук ще се ограничи само с три заглавия: Rabovyanov, D., S. Dimitrov. Medieval armour from the Royal Palace in the Bulgarian capital Tyrnovgrad. – Acta Militaria Mediaevalia, VII, 2011, 161-174; Rabovyanov, Deyan, V. Naydenov, Vladimir. Late Medieval Coat of Plates from the Lower Danube Fortress of Nikopol. – Archaeologia bulgarica, 17, 2013, № 2, 73-88; Rabovyanov, D., S. Dimitrov, Western European armour from medieval Bulgaria (12th-15th centuries). – Acta Militaria Mediaevalia, XIII, 2017, 37-53.

Дубровник, по Черноморието – Венеция и Генуа, покрай р. Дунав – с Влашко, Молдова и Брашов). Разгледани са също въпросите за вноса и износа и за търговията и паричното обращение

В заключението (с. 272-279) Теодора Георгиева синтезирано е сумирала резултатите от своите проучвания.

Аналитичната част на дисертацията е допълнена с един полезен „Речник на стопански термини в кирилски паметници“, който е изграден въз основа на български, сръбски и влашки владетелски грамоти, като са обхванати и някои литературни текстове.

В заключение искам да отбележа, че дисертационният труд на Теодора Георгиева има оригинален характер и е написан с подчертан стремеж към комплексна реконструкция на стопанските процеси в България през XIII-XIV в. в цялото им многообразие. Разбира се, в него могат да се открият някои непълноти и слабости, но цялостното ми впечатление е, че докторантката се е справила успешно със своята задача. Наред с това Теодора Георгиева е покрила всички законови изисквания – авторефератът ѝ адекватно отразява съдържанието на дисертацията и съдържа необходимия списък с научни приноси, представени са и шест научни публикации по темата, две от които са под печат.

Въз основа на изложеното дотук, смяtam, че дисертационният труд „Икономическото развитие на българските земи според кирилските паметници през XIII – XIV век“ свидетелства за формирани професионални умения и удовлетворява научните и законовите изисквания за защита, което mi дава основание да гласувам положително за това на Теодора Красимирова Георгиева да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, докторска програма Теория и история на литературата (Кирилометодиевистика).

Digitally signed by Angel
Nikolov
Date: 2023.09.02 18:42:18
+03'00'

Angel Nikolov

София, 01. 09. 2023 г.

доц. д-р Ангел Николов